

Muuttuva luontosuhde

Kalastaja kuikka – aikanaan myös vainottu

Jukka Kauppinen

Kuikan käyttäytymisessä on nähty mystistä ja kätkeytä viisautta, samoin ”tyhmyyttä” – mitä kaikkea tällä sitten lienee tarkoitettu? Kuikan mytologiasta ja käyttäytymispiirteistä kansalla on ollut runsaasti perinnetietoa aina lajin syntytarinasta ja rakenteellisista erikoispiirteistä lähtien (Kauppinen 2007a). Kuopiossa on kerrottu – ja samaan tapaan muuallakin – että kuikalla ”oel kiire poes luomispaekalta” ja niin Luoja joutui tökkäsemään kuikalle jalat, ja ”sen taatta se ei piäse mualla kävelemmään kun luoja ei ylettänä jalakoja panna oe-keelle kohti”.

Jalat eivät sattuneet ihmisen tulkinnan mukaan siis aivan oikeaan paikkaan. Sama tarina ei kerro enempää, mitä kalastaja-kuikan peräjalat, samoin kuin sukkulamainen ruumiin muoto, sille merkitsevät ja miten tarkoituksenmukaiset ne ovat sille.

Kuikalta otettiin jalka, nokka tai joku muu osa koristeeksi tai taikakapineeksi, olihan se haltian ja taikalinnun asemassa. Kuikannahasta tehtiin hattuja ja laukkuja. Nahka saatettiin

Lintumaalari Matti Karppanen (1873-1953) teki kouluja varten opetustauluja, mm. kuvan kuikkataulun.

täyttää oljilla ja asettaa koko komeus talon pätyyn levitetyin siivin ”estämään muiden vainolintujen tuloa taloon”. Porstuan katossa täytetty kuikka oli ehkäisemässä vieraan kateutta. Lattialla sängyn edessä nahkaan pyyhittiin jalat nukkumaan käydessä. Kaulanahkaa pidettiin arvossa taskukellon alustana.

Säiden tietäjänä kuikalla on ollut erityinen asema. Ihminen on lukenut sen käyttäytymisestä vaikkapa poutaa ja sadetta, kevään joutumista ja jäiden lähtöä.

Kuikan luonnehtiminen tyhmäksi, mutta myös viisaaksi ja valppaaksi, kertoo ihmisen luontokäsityksestä ja sen muutoksesta. Tässä kirjoituksessa esitellään historiallisia todisteita ihmisen suhteesta kuikkaan eri suunnista erilaisia näkökantoja esitellen.

Vainottu, pyydetty – arvostettu, suojeltu

Kuikkaa on aiemmin vainottu, nykyään arvostettu ja suojeltu. Mestarisukeltaja ja etevä saalistaja saa taidoistaan ihmisiltä – myös kalastajilta – lähes jakamattoman tunnustuksen, hyväksynnän ja ihailun.

Vanhoina aikoina kalastajat pitivät kuikkaa vahinkolintuna, kilpapyytäjänä ja pyydysten sotkijana. Sitä on pyydetty rihmoin ja muiden ansojen avulla: ”Rihmanen asetettiin aivan pesän viereen ja rihmasen takapuolelle vaikka iso hiili, jota kuikka luuli joksikin tuholaiseksi ja rupesi häätämään nokalla pois, pistäen silloin päänsä ansaan” (Kauppinen 2007a).

Kuikkaa ei liene koskaan suosittu erityisesti ravintona. Sen lihaa on pidetty kovin sitkeänä. Niinpä sitä on käytetty yleensä vain hätäravintona. Karjalassa on sanottu kokin kokemuksella: ”Huono on kuikka keittiä, paha lintu paistua.” Savon seudulla tiedettiin, että sitä saa keittää kuusi vettä kuivillensa, seitsemän suuruuteen.

Perinteinen suhde kuikkaan muuttui uskomusten, vainon ja pyynnin ajoista vähitellen 1900-luvun aikana nykyiseen ar-

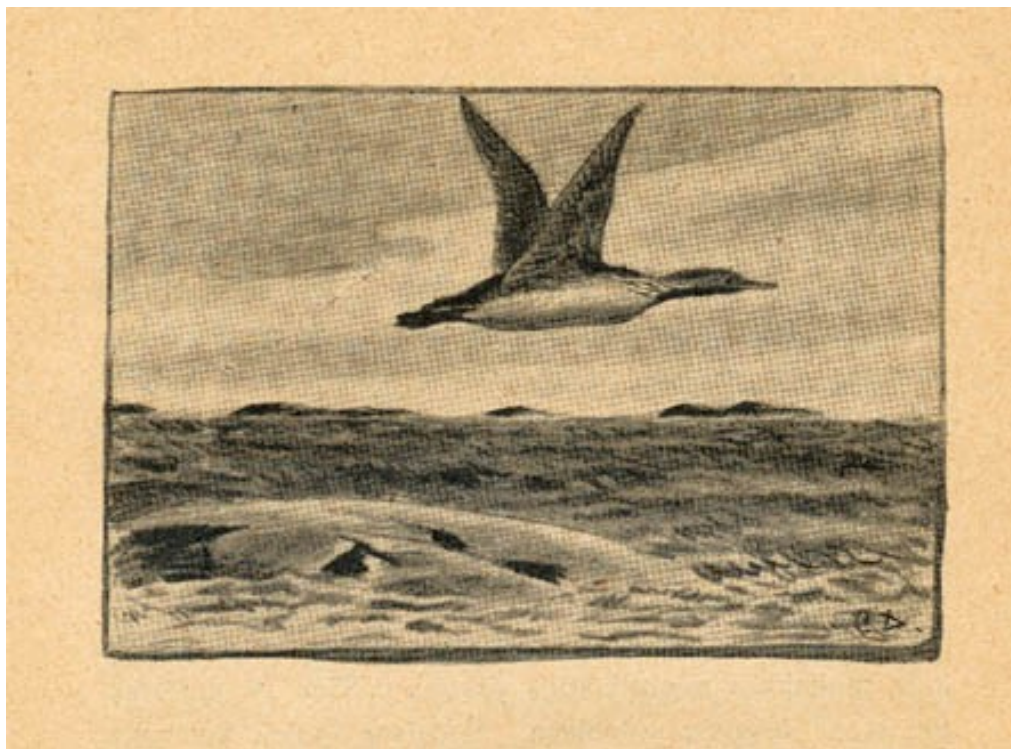
vostuksen ja suojelun kauteen. Kuikka on saanut karun järvi-luonnon tunnuslajin arvon ja symbolin aseman. Sen käyttäytymistä mielenkiinnolla seurataan, sen valppautta ja viisautta tulkitaan. Sille toivotaan menestystä monien uhkatekijöiden puristuksessa. Laji suojeltiin kokonaan vuonna 1962.

Luonnontutkijan kertomuksia kuikan pesältä

Thorsten Renvallin kertomuskokoelmassa ”Piirteitä lintujen elämästä” (1916) on kerrottu kuikasta vapaata tarinatyylillä käyttäen luonnonhistoriallisia tosiasioita, omakohtaisia kokemuksia ja kansan tietoa yhdistellen. Renvall pitää kuikkaa rakenteellisesti hyvin primitiivisenä ja ”henkisesti kehittymättömänä”. Käsitystensä todisteina hän kertoo kokemuksia kuikan pesältä, jolta Lapin mies oli vienyt munat ja tahtoi saada herkkuna pitämänsä kuikanlihaa. Munien tilalle pyytäjä laittoi kaksi munan näköistä kiveä ja pesän yläpuolelle ripusti ohuesta purjelangasta tehdyn satimen.

Kuikka oli hautonut munia, mutta kiskaissut pyydyksen alas ja painanut sen maahan. Mutta jos satimessa olisi ollut jouhi tai musta lanka, kuikka ei olisi huomannut mitään poikkeavaa, vakuutti pyytäjä ja kertoi saaneensa tällä menetelmällä runsaasti kuikkia.

Kertoja sanoi lintua tyhmäksi, ja häntä säälisti se. Hänestä tuntui ilkeältä, että kuikka sai hautoa kivenmukuloita. Niinpä hän heitti kivet veteen.

Kuikkapiirros Thorsten Renvallin kirjoituksesta "Kuikka" kirjassa "Piirteitä lintujen elämästä" (1916). Kuvan on piirtänyt Carl Danielsson.

Mainittua Lapin miestä lukuun ottamatta metsästäjät eivät arvostaneet kuikkaa erikoisen hyvänä riistaeläimenä, eikä sitä ole helppo pyytääkään. Vainon syynä olivat tavallisesti vanhan pyytäjäkulttuurin perityt tavat: kalastaja piti kilpailijaansa vahinkolintuna, jota sopi harventaa kalavesiltä.

Renvall mainitsi kuikkaa ammuttavan enimmäkseen lennosta muuttomatkoilla tai poikasvaiheen aikana, jolloin se on helppoa saalista. Kun vielä tapporaha kimmeltää silmissä, on kuikan ampuminen pesimisaikana huvimetsästäjälle mieluisaa urheilua. Sääliä tuntematta kuikkaperheitä saatettiin tuhota vahinkolintuina, ja tätä urheilua pidettiin ikään kuin luonnollisena ja hyväksyttävänä asiana, vaikka kuikanpoikaset jäisivät orvoiksi.

Renvall asetti vastakkain ihmisen tarpeet ja kuikan elämisen oikeuden päätyen toteamaan tässä suhteessa ihmisen heruuden. Samalla hän arvosti – suorastaan ylisti – kuikkaa maiseman osana näkyvässä ja kuulumassa.

Kuikka luulee palanutta kekälettä käärmeeksi

Vuosia Renvallin kuikkakirjoituksen jälkeen riistakauppias Hirvonen kertoi Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen kokouksessa käsityksiä "lintujen tyhmyydestä". Hän totesi, että teeren kuvaksi kelpaa vaikka rukkanen tai karvalakki, ja kuikka luulee palanutta kekälettä käärmeeksi (Kauppinen 2007a).

Mutta mitä me voisimme tietää kuikan tiedosta, kuinka se "luulee" jotain ja kuinka se tulkitsee sitä tai tätä. – Ehkä metsästävä riistakauppias, jolla oli runsaasti sekä omakohtaista luontokokemusta ja -tietoutta että kuultua kansanviisautta, kertoi eläinten lajiominaisista käyttäytymispiirteistä. Meidän tyhmyys/viisaus -ajattelumme ei ole kovin käyttökelpoista käyttäytymisen tulkintatapaa – käsityksemme heijastelee tässä kovin ihmiskeskeistä käsitystä luonnosta.

Kukin laji käyttäytyy omalla tavallaan. Jospa riistakauppias Hirvonen tulkinnessaan onkin tarkoittanut eri eläinten ja ihmisten erilaisuutta havaita ja tulkita luontoa ja ympäristön ominaisuuksia. Hänen havaintonsa lienevät peräisin kuikan pesäpaikalta, saaren tai niemen rantanuotiolta ja ikaikaisesta pyyntikulttuurista, jolloin kuikanpesille viriteltiin rihmoja ja seurailtiin vaivihkaa lajin käyttäytymistä. Sieltä nähden korostuu kilpakalastajan asema ja perinne sekä omakohtaista, kokemuksellista tietoa korostava luontosuhde.

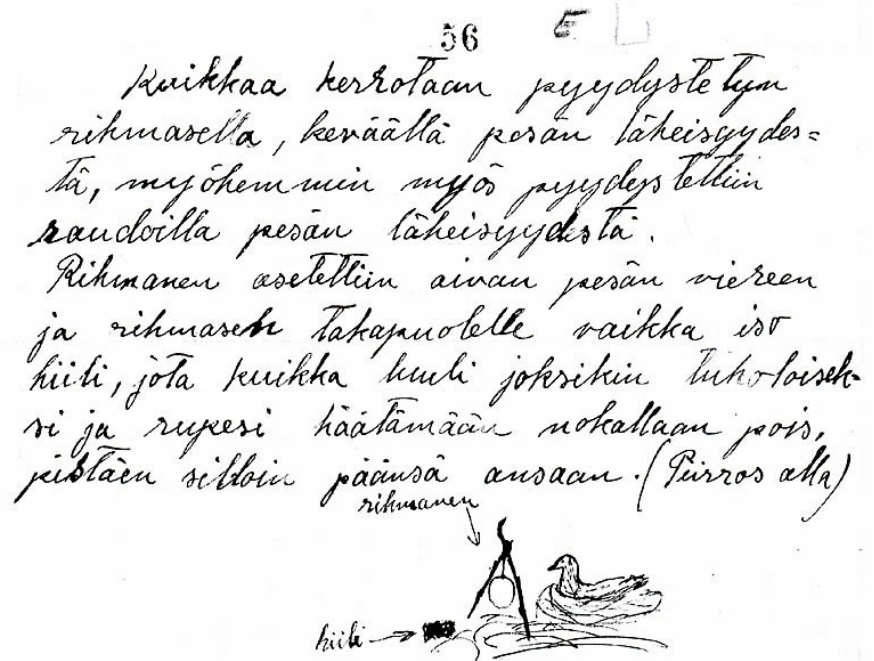
Luonnonystävään keskusteluissa kansan tiedosta ja eläinperinteestä siirryttiin usein myös eläinsuojelukysymyksiin. Mikä tahansa eläinten kohtelu ja vainoaminen ei käy päinsä, ei varsinkaan kidutukseen johtava menettely. Oltiin huolestuneita järvillä tapahtuvasta rautapyynnistä: kun lintu sukeltaa vedenpinnan alle raudoista kalaa ottamaan, se jää auttamatta pyydykseen. Onko tämä "eläinsuojeluksen" mukaista, kyseltiin usein. Miten rautapyynti saataisiin loppumaan?

Enempää kuikkalintujen kuin muidenkaan lajien runsauteen, harvinaistumiseen tai uhanalaisuuteen ei paljon kiinnitetty huomiota – poikkeuksena varsinaiset riistalajit. Pitkäikäisten, hitaasti lisääntyvien lajien runsaudenvaihtelut olivat normaalioloissa kohtalaisen pieniä, tuskin huomattavia.

Muistitietoja kuikan pyydystämisestä Vehmersalmella

Riistakauppias Hirvosen kuvaus kuikan rihmaspyynnistä – kuinka se luulee palanutta kekälettä käärmeeksi ja jää ansalankaan – saa täydennystä Vehmersalmella kootusta muisti-

tiedosta. Eemil Airaksinen on haastatellut vuona 1852 syntynyttä maanviljelijä Eerik Mikkosta Vehmersalmen Räsälästä vuonna 1936. Kansanrunousarkistoon talletetuissa merkinnöissä kerrotaan ensin kuikan lihan olevan niin sitkeää keitetävää että sitä "saa keittää kuusi vettä kuivillensa, seitsemännen suuruuteen". Sitten on pyyntitietoja, joiden mukaan kuikkaa pyydettiin rihmasella ja myöhemmin raudoilla pesän läheltä. Rihmasviritys on kerrottu lyhyesti piirroskuvaa apuna käyttäen.

Iso hiili on tässä, samoin kuin kekäle Hirvosen kertomuksessa, pesän lähellä ”houkuttimena”. Kuikka ”tyhmyyttään” luuli kekälettä käärmeksi tai Vehmersalmen Mikkosen sanoin se luuli hiiltä joksikin tuholaiseksi.

Tavattomia määriä – A. J. Melan tietoja kiislavuoden 1902 kuikkalinnuista

Tunnettu luonnontutkija ja koulumies A. J. Mela (1903a) kirjoitti Luonnon Ystävä -lehteen artikkelin ”Kuikkalajimme (Colymbus)”, jossa hän kuvasi kuikkasuvun lajeja ja niiden elintapoja. Todettuaan, että kuikat syövät tuskin muuta kuin kalaa, hän luonnehti niitä ajan tavan mukaan kalastukselle vahingollisiksi ja mainitsi niistä maksetun tapporahaa.

Mela dokumentoi kuikkalintujen poikkeuksellista runsautta syksyllä 1902 liittäen sen arktisten pohjankiislojen ”harhamuuttoon”, jolloin nämä hyisen Jäämeren sukeltajat hämmästyttivät esiintyessään eri puolilla maamme suurin joukoin. Niitä tavattiin ankarien syyskylmien ja myrskyn kourissa – henkijieverissä ja menehtyneinä – järvien jäillä, tupaeläteinä, kulkukauppiaiden myyntituotteina, toreilla ja museonäytteinä (Mela 1903b, Kauppinen 2007b, c).

Melan mukaan samana syksynä 1902 meillä oli myös kuikkia ja kaakkureita liikkeellä tavattomat määrät. Ilmeisesti nekin tulivat tuulen tuiverruksessa jostain Vienanmeren suunnasta. Ruskealan Vahvajärveen, Sortavalan pohjoispuolelle, niitä sannottiin saapuneen ”lukemattomat joukkiot” pilaten silloin kokonaan muikunpyynnin. Aluksi näitä kalastavia ”vahinkolintu-

ja” – niin kuin Mela sanoi – oli erheellisesti pidetty kiislaina, kunnes säilyneet nahat olivat kertoneet asian oikean tilan: ne olivat kuikkia ja kaakkureita.

Myös Savonlinnassa kuikkalintuja kerrottiin olleen kilpailemassa poikkeuksellisen runsain joukoin kalamiesten kanssa samoilla apajilla. Ne kävivät ahkeraan myös koukkuihin.

Mela tiesi ajan tavan ja silloisen käytännön: ”Mutta kun niistä maksettiin tapporahoja markka kappaleelta, maksoivat ne kuolleina sen vahingon, jonka elävinä olivat kalastajille tuottaneet.”

Suomen kalastuslehdessä (4/1903) julkaistun tapporahatilaston mukaan lopetettiin syksyllä 1902 yht. 3010 kuikkalintua, joista on todettu kaakkureiksi 1504, kuikiksi 648 ja määrittämättömiksi 858 yksilöä. Jos lajinmäärityksiin on uskomisen, kaakkureita näyttää siis olleen kuikkia tuntuvasti enemmän.

Tapporahaa kalansyöjistä – kuikkalinnut tilastojen kärjessä

Suomen kalastusyhdistys maksoi ajanjaksolla 1892-1905 tapporahoja eli ”palkinnoita kaloja vahingoittavien eläinlajien tappamisesta”. Maksun piiriin ei voitu ottaa kaikkia kalaa syöviä eläimiä, vaan rajoitettiin muutamiin lajeihin. Eniten rahaa kului saukkoihin, sitten kuikkiin ja vähäisessä määrin kalasääskiin ja saimaanhyлкеisiin. Lukumäärältään kuikkalintuja oli

Gavia 3 – Huhtikuu 2010

selvästi eniten; tämä käy ilmi viisivuotiskaudelta 1894-98 kootuista tilastoista. Vuotuiset määrät olivat yleensä tuhannen luokkaa tai sitä enemmän:

	1894	1895	1896	1897	1898
Kuikka ja kaakkuri	572	797	1143	1382	1202
Saukko	375	498	613	415	490
Kalasääski	74	89	165	59	118
Saimaanhylje	20	6	16	33	13

Vertailuna mainittakoon Melan kertoman erikoisen poikkeus-syksen 1902 tapporahatilaston runsaat 3000 kuikkalintua. Niistä suurin osa oli kaakkureita.

”Palkinnon” suuruus oli saukosta ja saimaanhyлкеestä yleensä 3-5 mk, kalasääskestä, kuikasta ja kaakkurista 1mk. Kalastusyhdistykselle valtion avustukset, joista tapporahoja maksettiin, olivat kuitenkin rajalliset ja kuihdutti pian koko palkitsemisjärjestelmän.

Korvausten säilyttämistä perusteltiin nimenomaan kalatalouden hyödyn kannalta eikä niinkään sosiaalis-taloudellisella merkityksellä: ”Jos kohta ottaa huomioon, että nämä tapporahat tavallisesti owat tulleet maan köyhimmän väestön hyväksi ja ehdotettu alennus kenties tuntuvasti tulisi koskemaan monen kalastajan ja rahwaanmiehen talouteen, niin on toiselta puolen muistettava, ettei näillä tapporahoilla suinkaan tule olla minkään almun luonne, vaan tulee niiden olla täydellisenä arvomittarina sille hyödyille, mitä maan kalastuselinkeinolla on näiden wahinkoeläinten luwun wähenemises-

tä.”

Lajilleen määritetyistä kuikkalinnuista tapporahatilastoihin on kirjattu kaakkureita enemmän kuin kuikkia. Esimerkiksi vuonna 1894 kaakkureita oli 228 ja kuikkia 152 yksilöä (määrittämättömiä 223). Vuonna 1895 vastaavat luvut olivat 528 ja 180 (89).

Tapporahoja maksettiin eri puolille maata. Äsken mainittuina vuosina tapporahoina kuikkia tilastoitiin runsaasti Kuusamosta (53 yks. vuonna 1895), Pihtiputaalta (42 yks. 1894 ja 19 yks. 1895), Lappeenrannasta (25 yks 1894), Joensuusta (15 yks. 1895), Viitasaarelta (13 yks. 1894), Hirvensalmelta (12 yks. 1894) ja Oulusta (12 yks. 1894).

Kaakkureita ilmoitettiin runsaasti pääkaupunkiseudulta: Kirkkonummelta (45 yks. 1894 ja 147 yks. 1895), Helsingistä (42 yks. 1894) sekä Espoosta (35 yks. 1894 ja 28 yks. 1895). Muista paikkakunnista mainittakoon Janakkala (89 yks. 1895) ja Lappeenranta (37 yks. 1894).

Tilastojen kuikkalintumäärät olivat yllättävän suuria, tuhansia yksilöitä vuosittain. Mikä sitten on ollut hävitettyjen todellinen määrä? Jo tuolloin todettiin lukumääräarvioinnin ongelma: jokaista kuikan päätä kohti, joka on tuotu palkittavaksi, on monta pilalle ammuttua kuikkaa, jotka sukeltavat niin, ettei ampuja kykene löytämään.

Tilastoista ei ilmene tapettujen yksilöiden vuodenaikaista jakautumaa. Niiden runsas verotus on ollut mahdollista muutto-

aikaan. Muuttaviin ja muualta kokoontuviin yksilöihin viittaa tapporahatilastojen paikkakuntajakautuma: meren ja suurjärvien seutujen kuikkalintujen osuus on huomattava.

Jos harvennus on koskenut merkittävästi paikallista pesivää kantaa tai niiden jälkeläisiä, sen merkitys ei ole ollut suinkaan mitätön. Tällainen kuolleisuustekijä on varmaankin harvalukuiselle ja hitaasti lisääntyvälle lajille kohtalokas varsinkin silloin, jos se jatkuu vuodesta toiseen.

Muutos

Kuikkalintuihin kohdistunut vaino lienee vähentynyt vähitellen tapporahakauden jälkeen. Niitä on todistettavasti ammuttu pitkäänkin perinteiseen tapaan ”harventaen” sekä muun metsästyksen yhteydessä että muutoin.

Ihmisen voimakkaasti muuttunut luontosuhde sisävesien kalansyöjiä kohtaan on nähtävissä 1800-luvun lopulta nykypäivään ulottuvana prosessina. Saimaannorpan asemaa tutkinut Tonder (2005a, b) on havainnut luontosuhteen muutosten ilmenevän erilaisten taustatekijöiden – mm. elinkeinojen, tietolähteiden, kulttuuristen ja sosiaalisten tekijöiden – muovaavina elämismailmoina. Suhde luontoon vaihtelee sen mukaan, miten ihmisen elinympäristö, elinkeino ja toiminta liittyvät luontoon.

Perinteinen vallitseva luontosuhde maaseudulla perustui yli sukupolvien ulottuneeseen luonnon hyödyntämiseen ja paikallisen, kokemusperäisen tiedon asemaan. Kuten saimaannorp-

paa, kuikkaakin pidettiin saaliseläimenä ja tuholaisena, kunnes 1900-luvulla asema on muuttunut. Vuosisadan loppupuolella monista kalansyöjistä – ennen muuta norpasta, kuikasta ja kalasääskestä – on tullut järviluonnon suojelun symboleja ja tuotemerkkejä.

Paikallisten ihmisten luontosuhde on mukautunut eletyn elämän ja kokemusten mukana luonnon kunnioittamiseen: me elämme täällä yhdessä kalastaen. Muualta tulleiden suhde on usein vieraan näkemystä, vaikkapa elämyksellistä tai luonnon ymmärtämistä systeeminä, jossa yhtä hyvin luonnon kalansyöjillä kuin ihmisillä on oma ekologinen asema ja tehtävä.

Lähteitä:

Kauppinen, J. 2007a: Kansanperinneaineistoa kuikasta seuraavissa artikkeleissa: Kuikkain kartta; Kuikat ja konstmannit; Kansa kuikan parissa; Käyttäytymistä pihalla ja verannalla, esiintymistä huoneissa. ”Oli mukava nähdä sen asenteita eri mielentiloissa”. – Kirjassa Hämmästyttävä monimuotoisuus, ss. 30-41, 116-121. Kuopion luonnontieteellisen museon julkaisuja 7.

Kauppinen, J. 2007b: Terveisiä Vienasta. Vienan Väinämöinen, museon ystävä ja asiamies itäisen yhteyden avaajana. – Carelia 1/2007: 145-151.

Kauppinen, J. 2007c: Tapaus pohjankiisla. Jäämereltä Vienanmeren Sorokanlahden kautta Kuopion torille ja pirtin lattialle. – Kirjassa Hämmästyttävä monimuotoisuus, ss. 82-84. Kuopion luonnontieteellisen museon julkaisuja 7.

Mela, A. J. 1902: *Uria arra* Pall., tavattu Suomen valtiollisella alalla. – Societas pro Fauna et Flora Fennica 29: 64-65.

Mela, A. J. 1903a: Kuikkalajimme (*Colymbus*). – Luonnon Ystävä 7: 229-235.

Mela, A.J. 1903b: Pohjankiisla. – Luonnon Ystävä 7: 37-45.

Renvall, T. 1916: Piirteitä lintujen elämästä. – Gummerus, Jyväskylä.

Suomen kalastuslehti 4-5/1895, 4-5/1896, 10-11/1899, 4/1903.

Tonder, M. 2005a: Saimaannorpan suojelu luonnon erilaisten merkitysten ristiaallokossa. – Julkaisussa (Salmi, P. toim), Kalastus, saimaannorppa ja kansalaisnäkökulma, ss. 17-31.

Tonder, M. 2005b: Anatomy on an environmental conflict – A case study of the conservation of the Saimaa Ringed Seal. – Univ. of Joensuu Publ. in Soc.Sci 75. 205p.

Arkistoaineistot:

Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen pöytäkirjat. Kuopion luonnontieteellinen museo.

Eläinperinneaineisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto.